

Голові спеціалізованої вченої ради Д 11.170.02
Державної установи «Інститут економіко-
правових досліджень імені В.К. Мамутова
Національної академії наук України», д.ю.н.,
професору, чл.-кор НАН України, чл.-кор
НАПрН України, Заслуженому юристу України

Устименку Володимиру Анатолійовичу

ВІДГУК

офіційного опонента

Мілаш Вікторії Сергіївни

на дисертаційну роботу Кулика Олега Ігоровича

на тему: «Концепція господарсько-правового регулювання ринку

віртуальних активів: теорія і практика»,

подану на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук

за спеціальністю 12.00.04 – господарське право;

господарсько-процесуальне право

Актуальність обраної теми дослідження. Подане до захисту дисертаційне дослідження присвячене важливим для вітчизняної правової науки питанням господарсько-правового регулювання ринку віртуальних активів. Актуальність вищезначених питань передусім визначається процесами цифровізації економіки та радикальною зміною її структури, становленням системи цифрових об'єктів, у тому числі віртуальних активів, та виникненням нового типу підприємництва («цифрового підприємництва»), що швидко масштабується тощо. Формування ринку віртуальних активів, як нового та динамічного сегменту цифрової економіки, створює умови для активного розвитку нових видів господарської діяльності (майнінг, обмін віртуальних активів, управління правами на віртуальні активи, криптоконсалтинг, токенизація віртуальних активів та ін.), а також нових форм господарсько-правової, зокрема смарт-договірної, взаємодії у межах віртуального середовища. Ефективне функціонування означеного ринкового сегменту вимагає правової визначеності як щодо правосуб'єктності усіх його учасників (власників віртуальних активів, постачальників послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів, емітентів віртуальних активів, учасників екосистеми віртуальних активів, зокрема інфраструктурних провайдерів та ін.), так й щодо механізму державного регулювання на даному ринку для забезпечення безпеки та прозорості його функціонування. До того ж, формування конкурентної криптоекономіки в Україні

потребує визначення правового статусу / правового режиму таких інфраструктурних елементів цифрового середовища як DeFi (Decentralized Finance), DAO (Decentralized Autonomous Organization), NFT (Non-Fungible Tokens) та їх інтеграції в національну господарсько-правову систему. Усі вищезазначені чинники вимагають переосмислення низки базових господарсько-правових категорій та оновлення вітчизняного господарського законодавства відповідно до сучасних світових тенденцій розвитку цифрової економіки, глобальних правових стандартів щодо регулювання ринку цифрових активів та регуляторного середовища ЄС у сфері віртуальних активів (Рекомендації FATF (Financial Action Task Force) щодо AML (Anti-Money Laundering) / CFT (Countering the Financing of Terrorism); Регламент MiCA (Markets in Crypto-Assets Regulation) тощо).

З метою легалізації використання віртуальних активів та визначення правового режиму їх обігу на території України 17 лютого 2022 р. Верховною Радою України був ухвалений Закон України «Про віртуальні активи». Наразі він не набрав чинності, а введення його в дію передбачено тільки після ухвалення відповідних змін та доповнень до Податкового кодексу України (в частині встановлення правил оподаткування операцій з віртуальними активами). Утім вже на даний час фахівці з означеної проблематики звертають увагу на фрагментарність змісту даного Закону, та піддають критичному аналізу цілу низку його положень. Зокрема Закон обмежується загальним визначенням віртуального активу як «нематеріального блага в електронній формі», та залишає поза увагою такі важливі для даного ринкового сегменту категорії, як: NFT (non-fungible tokens), Security tokens (цифрові активи, що є аналогами цінних паперів), DeFi-платформи, DAO децентралізовані автономні організації, які координують свою діяльність на основі смарт-контрактів у блокчейн-мережі з метою управління віртуальним активом), смарт-контракти, Lex Cryptographica, а також не встановлює відповідальність криптобірж за порушення умов торгів, не забезпечує чіткого розмежування повноважень Регуляторів тощо. До того ж на момент ухвалення Закону України «Про віртуальні активи» ґрунтувався на європейських підходах, які згодом зазнали змін у зв'язку з прийняттям у 2023 році регламенту ЄС MiCA про регулювання ринків криптоактивів (Markets in Crypto-Assets), відповідно до якого має бути гармонізоване українське законодавство.

Питання правової природи віртуальних активів, а також різні аспекти правового регулювання відносин, об'єктом яких вони є, досліджували вітчизняні вчені-правники (О. В. Бондаренко, Т. С. Гудіма, І. Ю. Гулейков, С. О. Грицай, Б. В. Дерев'янко, Р. А. Джабраїлов, О. О. Дмитрик, А. Г. Донець, А. А. Кудь, М. П. Кучерявенко, К. Г. Некіт, А. С. Овчаренко, Є. М. Смичок, В. А. Устименко, О. С. Черних та інші). Утім дотепер існувала потреба в розробці єдиних концептуальних засад господарсько-правового регулювання ринку віртуальних активів, що є обов'язковою передумовою формування належного та адекватного умовам сьогодення нормативного підґрунтя регулювання господарських відносин у межах віртуального середовища, що і стало метою дисертаційного дослідження Кулика Олега Ігоровича.

Здобувачем чітко сформульовано об'єкт, предмет та мета наукового дослідження, відповідно до яких окреслено його завдання. Слід відмітити достатню

методологічну продуманість та теоретичну послідовність плану дослідження, що позитивно позначилось на отриманих наукових результатах.

У першому розділі дисертаційного дослідження проаналізовано економіко-правові умови формування ринку віртуальних активів. У цій частині роботи значну увагу приділено змісту поняття «ринок віртуальних активів» та його складовим (с. 52 - 57). Здобувачем проаналізовано доктринальні визначення ринку, як об'єкту правового регулювання, сформовані для різних сфер суспільного виробництва (зокрема, фондового, аграрного, фармацевтичного ринків тощо), а також ринку віртуальних активів (с. 57 - 60). Автор піддає критичному аналізу визначення ринку віртуальних активів, закріплене у ст. 1 Закону України «Про віртуальні активи», як таке, що повною мірою не відображає його найважливіші ознаки, технологічну особливість та складну структуру, яка об'єктивно вимагає багаторівневої моделі правового впливу (публічно-правових та приватно-правових інструментів, а також технічно-протокольних механізмів). За результатами проведеного аналізу репрезентовано та обгрунтовано авторський підхід щодо поняття та структури ринку віртуальних активів (первинного та вторинного ринку), на який дисертант пропонує спиратися під час удосконалення його законодавчої дефініції та подальшого господарсько-правового регулювання (с. 61 - 65). У контексті дослідження ринку віртуальних активів акцент зроблено на функціях такого ринку, що найбільш повно розкривають його сутність (с. 66 - 72). Значну увагу у дисертації приділено загальній характеристиці віртуальних активів та аналізу їх основних ознак, а також визначенню характеру співвідношення понять «віртуальні активи», «цифрові активи», «криптоактиви». За підсумками розгляду цих питань дисертант ґрунтовно стверджує про потребу формування для віртуальних активів спеціального правового режиму типу *sui generis*, який передбачає комбіноване регулювання, що враховує їх цифрову форму, економічну цінність і функціональне призначення (с. 72 - 94). Позитивним моментом першого розділу рецензованої дисертаційної роботи є уважне ставлення до класифікації віртуальних активів, зокрема за критеріями їх забезпеченості та криптографічним захистом (с. 95 - 100).

Слід також схвально оцінити положення дисертації, присвячені правовим засадам регулювання відносин на ринку віртуальних активів України. Цінним аспектом роботи є критичне осмислення процесу становлення (формування), а також перспектив розвитку законодавства України, що регулює відносини на ринку віртуальних активів та чинників, що впливають на даний процес. Під час конкретизації основних напрямів удосконалення законодавства в цій царині, автором справедливо акцентовано увагу на необхідності розробки порядку залучення інвестицій у віртуальних активах у повосне відновлення економіки України, а також встановленні дієвого державного контролю за цільовим використанням цих інвестицій (с. 101 - 127). Здобувач піддав ґрунтовному аналізу феномен *lex cryptographica* (криптографічного права / права блокчейну), дослідив генезу його виникнення, та визначив можливість виконання ним ролі допоміжного інструмента правового регулювання у сфері віртуальних активів, що буде сприяти дотриманню стандартів поведінки учасників ринку (с. 127 - 140).

Другий розділ дисертаційної роботи присвячено дослідженню вітчизняного та іноземного досвіду державного регулювання та саморегулювання на ринку віртуальних активів. Дисертант розглядає важливі питання, пов'язані з формуванням правової основи функціонування органів державного регулювання ринку віртуальних активів в Україні та обмірковує можливість використання технології штучного інтелекту під час державного регулювання означеного ринкового сегменту. За підсумками такого розгляду Кулик О. І. приходять до висновку про невідповідність використання цієї технології принципам державного регулювання ринку віртуальних активів та обґрунтовує свою позицію (с. 145 - 163). Важливо, що дисертант не залишає поза межами дослідження проблематику саморегулювання ринку віртуальних активів, що має важливе значення з огляду на специфіку цифрового середовища, технологічну складність такого ринку та відсутність його повноцінного централізованого регулювання. За результатами такого аналізу Кулик О. І. визначає та обґрунтовує роль саморегулювних організацій у забезпеченні належного функціонування ринку віртуальних активів. Крім того, автор актуалізує питання, пов'язані з альтернативним вирішенням спорів на ринку віртуальних активів, у тому числі і з використанням онлайн-арбітражу (с. 163 - 182).

Позитивним моментом рецензованої роботи є приділення значної уваги зарубіжному досвіду регулювання ринку віртуальних активів (Канади, Швейцарії, Бермудських островів, Гібралтару Мальти та ін.). Під час дослідження досвіду Європейського Союзу та правового підґрунтя його впливу на ринок віртуальних активів, автор справедливо наголошує на необхідності активізації роботи у напрямку імплементації норм відповідних регламентів і директив ЄС у вітчизняне законодавство (с. 182 - 208, с. 209 - 237).

У фокусі уваги *третього розділу дисертаційного дослідження* перебувають учасники ринку віртуальних активів в Україні. У межах цієї частини роботи здобувачем уточнено підхід до сутності і змістового наповнення понять «послуги, пов'язані з оборотом віртуальних активів» та «постачальники послуг, пов'язані з оборотом віртуальних активів». Науковий інтерес становить теоретичне опрацювання особливостей правового статусу та господарської правосуб'єктності постачальників послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів (с. 244 - 282). Автор дослідження розглядає умови та елементи легітимації постачальників послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів, як важливе підґрунтя для безпечного та ефективного функціонування ринку віртуальних активів (с. 283 - 303).

Окрему увагу у даному розділі приділено аналізу особливостей банкрутства постачальників послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів, за результатами якого сформульовано відповідні пропозиції щодо доповнення КУЗПБ (с. 304 - 319). Крім того, у межах третього розділу дисертаційного дослідження автор висвітлює питання, пов'язані з визначенням правового статусу нового типу цифрових утворень, що функціонують на основі смарт-контрактів у блокчейні, без централізованого управління - децентралізованих автономних організацій (DAO). Незважаючи на те, що на даний час DAO є невід'ємною частиною криптоекономіки, у вітчизняній правовій доктрині відсутній уніфікований підхід щодо їх визначення. Українське законодавство, у т. ч. ЗУ «Про віртуальні активи»

також обходить увагою DAO, відповідно не містить положень про порядок їх легалізації, відповідальність їх учасників, правил податкового обліку їх активності тощо. Здобувач не тільки представляє панораму наукових поглядів щодо феномену DAO, а концептуально їх переосмислює, досліджує зарубіжний досвід щодо їх легалізації та, у підсумку надає визначення поняття DAO та формулює пропозиції щодо внесення доповнень до українського законодавства (с. 319 - 340). Варто схвалення й прагнення автора дослідити інфраструктуру ринку віртуальних активів, виявити її елементи та на основі цього сформулювати пропозиції щодо розробки відповідного правового регулювання (с. 340 - 359).

У четвертому розділі дисертаційного дослідження розглянуто проблематику правового режиму операцій з віртуальними активами. Автор справедливо зауважує про можливість і доцільність використання терміну «емісія» для позначення процесу випуску віртуального активу та наголошує, що такі види (способи) емісії як попереднє створення віртуальних активів для їх публічної пропозиції та майнінг, суттєво різняться з технологічної точки зору, та відповідно вимагають різного підходу щодо їх регулювання (с. 365 - 385).

Заслужовують на схвалення й положення роботи, в яких дисертант досліджує як питання правового режиму операцій з віртуальними активами на вторинному ринку, так й визначає специфіку правомочностей, які складають зміст права власності на віртуальні активи. На основі дослідження цих питань Кулик О.І. доходить висновку, що підтвердження права власності на віртуальний актив перебуває у тісному зв'язку з володінням криптографічним ключем до віртуального активу, та здійснюється за аналогією з доктриною «передбачуваного володіння» (*deemed ownership*) (с. 385 - 392). У роботі сформульовано положення про особливості договірних конструкцій, що мають своїм об'єктом забезпечені віртуальні активи, та надано пропозиції щодо подальшого розвитку договірного регулювання на ринку віртуальних активів (с. 393 - 400). Позитивно слід оцінити запропонований дисертантом підхід про можливість використання в азартних іграх віртуального активу і як виграшу, і як ставки. Саме таке розуміння дозволило автору стверджувати, що використання віртуального активу при проведенні азартних ігор унеможливує вихід суб'єкта господарювання з-під впливу норм Закону України «Про державне регулювання діяльності щодо організації та проведення азартних ігор», зокрема і в частині необхідності отримання відповідної ліцензії (с. 394 - 405).

Наведений вище перелік позитивних якостей дисертаційного дослідження не вичерпує всіх наукових положень, висновків, рекомендацій, які визначають його новизну та практичне значення. Аналіз тексту дисертації свідчить про відсутність порушення автором академічної доброчесності.

Науково-практичні положення, висновки, рекомендації, сформульовані у дослідженні Куликом О.І., є досить аргументованими, містять глибокі напрацювання щодо науково-практичних рішень та є результатом наукового пошуку відповідно до поставленої мети, завдань дослідження.

Дисертація виконана відповідно до плану науково-дослідних робіт Державної установи «Інститут економіко-правових досліджень імені В.К. Мамутова Національної академії наук України» НАН України в межах тем: «Утвердження

ідеології соціальної справедливості в суспільстві на засадах правового регулювання економіки» (ДР № 0122U001715), Трансформація національної правової парадигми в контексті інтеграції у європейський економічний та політико-правовий простір (ДР № 0125U000801).

Достовірність та обґрунтованість результатів дисертаційного дослідження ґрунтується на органічному поєднанні результатів раніше проведених досліджень вітчизняних і зарубіжних науковців у галузі господарського та цивільного права, власному розгорнутому аналізі вітчизняних нормативно-правових актів та практики їхнього застосування, актів Європейського Союзу, законодавства деяких зарубіжних країн, статистичних даних, а також *підтверджується* комплексним використанням дисертантом загальнонаукових і спеціальних методів пізнання.

Основні положення й результати дослідження обговорювалися на науково-практичних конференціях та із достатньою повнотою відображені у 39 публікаціях, а саме: опубліковано 25 наукових статей, з яких 21 стаття – у наукових виданнях, включених до категорії «Б» Переліку наукових фахових видань України, 3 наукові публікації – у наукових періодичних виданнях, проіндексованих у базах даних Web of Science Core Collection та Scopus, 1 стаття у періодичному виданні, включеному до категорії «А» Переліку наукових фахових видань України, 12 тез доповідей на науково-практичних конференціях та 2 праці, які додатково відображають наукові результати дисертації (стаття та методичні рекомендації). Загальний обсяг публікацій – 19,36 д.а., з яких особисто автору належить – 15,47 д.а.

Наукова новизна здобутих результатів полягає в тому, що вперше в національній доктрині господарського права розроблено концептуальні положення, спрямовані на розв'язання важливої теоретичної та практичної проблеми господарсько-правового регулювання ринку віртуальних активів, на основі чого обґрунтовано нові концептуальні положення і пропозиції з його удосконалення.

Так, *унаслідок проведеного дослідження вперше*: обґрунтовано концептуальні засади формування інституціональної моделі ринку віртуальних активів як цифрової системи правовідносин (с. 63 - 64); обґрунтовано авторську класифікацію спеціальних функцій ринку віртуальних активів (с. 71 - 72); запропоновано визначення господарської правосуб'єктності постачальників послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів, та застосовано функціональний критерій ідентифікації вищезначених суб'єктів, узгоджений із підходами права ЄС (регламент MiCA), рекомендаціями FATF, та адаптований до умов правового регулювання в Україні (с. 282); визначено особливості умов легітимації постачальників послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів (с. 287); розроблено пропозиції щодо спеціального правового режиму банкрутства постачальників послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів (с. 310; 312; 314; 316; 318 - 319); обґрунтовано доцільність унормування статусу децентралізованої автономної організації (с. 333 - 334, 338 - 340); розроблено пропозиції щодо умов договорів купівлі-продажу забезпечених віртуальних активів на підставі виявлення особливостей правочинів із забезпеченими віртуальними активами (с. 399 - 400);

обґрунтовано правовий режим віртуального активу як об'єкта азартної гри (с. 403 - 404).

Крім того, під час дослідження автор удосконалив та розвинув низку положень та наукових підходів що стосуються: визначення ринку віртуальних активів (с. 64); співвідношення понять «цифровий актив», «віртуальний актив» та «криптоактив» (с. 79 - 82); визначення правової природи забезпечених віртуальних активів шляхом обґрунтування їх подвійної юридичної природи – як цифрової речі та сукупності майнових прав на об'єкт забезпечення (с. 92); класифікації віртуальних активів шляхом уточнення двох базових критеріїв: забезпеченість та спосіб використання криптографії (с. 99 - 100); *lex cryptographica* як допоміжного інструмента правового регулювання у сфері віртуальних активів (с. 139 - 140); принципів державного регулювання ринку віртуальних активів (с. 163); правової природи саморегулювання на ринку віртуальних активів (с. 166 - 168); застосування альтернативних способів вирішення спорів на ринку віртуальних активів (с. 180 - 182); інфраструктури ринку віртуальних активів та класифікації його учасників (с. 250, с. 344); застосування принципу зворотного запиту (*reverse solicitation*) на ринку віртуальних активів (с. 302 - 303); уявлення про виконання посередницьких функцій на ринку віртуальних активів (с. 351 - 353); доцільності включення консультативних, зокрема юридичних, послуг на ринку віртуальних активів до переліку посередницьких послуг у сфері обороту віртуальних активів (с. 358 - 359); поняття емісії віртуальних активів та її форм (первинне розміщення монет (ICO) та майнінг (с. 366); правового режиму емісії віртуальних активів (с. 368); ознак віртуальних активів (с. 85) та їх правової природи, що потребує формування спеціального правового режиму *sui generis* (с. 95); генези законодавства України у сфері регулювання ринку віртуальних активів (с. 115; 119) та напрямів його удосконалення (с. 126 - 127) та наближення до права ЄС (с. 207, с. 219 - 220); контролю за ринком віртуальних активів (с. 160); вдосконалення державного регулювання ринку віртуальних активів (с. 154); диференціації моделей правового регулювання криптоактивів шляхом співставлення монорегуляторного підходу та полірегуляторної моделі (с. 229-230; 232; 235); посередницької діяльності на ринку віртуальних активів (с. 351); правового розуміння операцій з віртуальними активами (с. 387) та правової природи майнінгу (с. 382); застосування до правовідносин щодо обороту віртуальних активів в Україні доктрини *deemed ownership* (с. 391) тощо.

Практичне значення здобутих результатів, висновків та сформульованих пропозицій, полягає у можливості їх використання у: науково-дослідницькій діяльності – для подальших наукових досліджень питань господарсько-правового забезпечення функціонування ринку віртуальних активів; нормотворчій сфері – для подальшого розвитку та модернізації господарського законодавства України у сфері регулювання ринку віртуальних активів; навчальному процесі – для сфери регулювання ринку віртуальних активів; навчальних посібників та навчально-методичних посібників, практикумів, а також при викладенні та вивченні навчальних дисциплін тощо. Крім того, окремі висновки та пропозиції вже отримали практичне впровадження у діяльності постачальника послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів «Clear White Technologies Limited» («WhiteBit»)

(довідка від 04.06.2025) та використовуються в адвокатській практиці (довідка від 10.06.2025 № ВІХ-25-1).

Оцінка змісту дисертації. Дисертація складається з анотацій українською й англійською мовами, переліку умовних позначень, вступу, 4 розділів, яким підпорядковано 12 підрозділів, висновків, списку використаних джерел (864 найменування) і 4 додатків. Загальний обсяг рукопису становить 543 сторінки, з них 416 сторінок основного тексту. Список використаних джерел налічує 864 найменувань. Текстових запозичень без посилання на джерела та інших порушень академічної доброчесності не виявлено.

Дискусійні положення та зауваження щодо дисертації. Поряд із загальною позитивною оцінкою дисертації «Концепція господарсько-правового регулювання ринку віртуальних активів: теорія і практика», її окремі положення мають дискусійний характер і потребують подальшого розвитку чи додаткової аргументації у процесі публічного захисту.

1. До положень новизни першого рівня віднесено авторське визначення *господарської правосуб'єктності* постачальників послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів, та *твердження про її комплексний міждисциплінарний характер* (с. 40). У зв'язку із цим потребує додаткового уточнення авторське розуміння: по-перше, «комплексності» та «міждисциплінарності» як характеристик господарської правосуб'єктності вищезначених суб'єктів; по-друге, характеру співвідношення між поняттями «правосуб'єктність, що має комплексний міждисциплінарний характер» та «спеціальна правосуб'єктність». Також хотілося б почути думку дисертанта щодо правосуб'єктності (цифрової правосуб'єктності) ДАО, які визначені у дисертаційній роботі як нетипові суб'єкти господарювання.

2. Під час обґрунтування ринку віртуальних активів, як об'єкту господарсько-правового регулювання, автор безпосередньо наголошує на формуванні цифрової системи правовідносин / господарських правовідносин у цифровому середовищі (с. 42, с. 141), водночас пропонує функціональний розподіл учасників ринку віртуальних активів на основних, регуляторних та допоміжних. При цьому, до кола *допоміжних учасників ринку віртуальних активів, що становлять його інфраструктуру*, Кулик О.І. зараховує суб'єктів господарювання, які надають банківські, страхові, рекламні, юридичні, консалтингові, аудиторські та інші послуги, що забезпечують функціонування ринку віртуальних активів, хоча й не виконують безпосередніх операцій з віртуальними активами (с. 359 - 360). Зазначений авторський підхід відрізняється від законодавчого бачення *учасників ринку віртуальних активів*, закладеного в Законі України «Про віртуальні активи», який зараховує до їх числа виключно постачальників послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів та будь-яких осіб, які здійснюють операції з віртуальними активами у своїх інтересах. Відтак виникає потреба у додатковому обґрунтуванні доцільності розширення змісту терміну «учасники ринку віртуальних активів», з подальшим поясненням практичного значення можливого внесення відповідних змін до українського законодавства.

3. За підсумками аналізу вітчизняного та зарубіжного досвіду державного регулювання ринку віртуальних активів, проведеного у Розділі II дисертаційної роботи, конкретизовано систему органів державного регулювання (органів

загальної та спеціальної компетенції). Кулик О. І. зосереджує увагу на органах спеціальної компетенції та реалізації ними виключно функції контролю на даному ринку, яку він називає як одну із основних (с. 155 -160, с. 238), та залишає поза полем аналізу інші функції вищезгаданих органів. Між тим, невизначеність та \ або розпорошеність функцій органів державного регулювання на ринку цифрових активів, зокрема органів зі спеціальною компетенцією, актуалізує потребу в більш розгорнутому дослідженні їх функціоналу. Не завадило б також вислухати думку дисертанта щодо доцільності створення міжвідомчого (координаційного) органу для забезпечення ефективної взаємодії та узгодженості дій державних органів на ринку віртуальних активів, а також для сприяння ефективної координації у сфері міжнародної співпраці.

4. У рецензованій роботі багато уваги приділено саморегулюванню на ринку віртуальних активів, правову природу якого автор визначає шляхом його репрезентації як двоформного механізму: організаційного та локального (внутрішнього) регулювання. Останнє Кулик О.І. кваліфікує як одну із форм саморегулювання, що передбачає розробку та затвердження обов'язкових для виконання членами саморегулювних організацій правил (стандартів) провадження відповідного виду професійної діяльності на ринку віртуальних активів, крім правил (стандартів), що прямо встановлені законом (с. 44, с. 168-170, с. 174, с. 239). Утім, слід зауважити, що у правовій доктрині існує й інший підхід щодо локального регулювання господарських відносин, яке не поглинається професійним саморегулюванням, та не є його окремою формою. До того ж на доктринальному рівні одним із виявів реалізації саморегулювання (елементом підсистеми саморегулювання) визначають договір. У зв'язку із цим доцільно з'ясувати позицію дисертанта щодо можливості визнання смарт-договірного регулювання як окремої (третьої) форми саморегулювання на ринку віртуальних активів.

5. Автор дисертації обґрунтовує доцільність імплементації принципу зворотного запиту (*reverse solicitation*) на національному рівні, що дозволяє іноземним постачальникам надавати послуги на запит українських клієнтів, без необхідності ліцензування, за умови, що ініціатива виходить від користувача, а також надає рекомендації щодо його практичної реалізації вищезначеного принципу (с. 44, с. 361 - 362). В числі таких рекомендацій спірною виглядає пропозиція про включення до угоди користувача (*публічної оферти* чи іншого договору) постачальника послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів, зареєстрованого за правом іноземної держави, *чіткого інформування українського споживача* про те, що послуги надаються виключно з його ініціативи на його власний ризик. Дійсно, принцип зворотного запиту (*reverse solicitation*) є правовим механізмом транскордонного регулювання, відповідно до якого постачальник послуг не вважається таким, що активно пропонує свої послуги на певному ринку, якщо до нього звернувся сам клієнт (споживач) з ініціативою отримати послугу, без попереднього маркетингу або реклами з боку постачальника послуг. Відповідно, якщо послуга надана на прохання самого клієнта (споживача), у тому числі *не через публічну оферту*, слід вважати, що такий послугодавець формально не здійснює діяльність на ринку, на якому проживає клієнт (споживач) — і, відповідно, не

підпадає під регулювання на даному ринку. Вбачається, що залучення клієнтів з іншої країни до взаємодії з іноземним постачальником послуг через публічну оферту, може розглядатися як зловживання принципом зворотного запиту (reverse solicitation) з метою обходу національного законодавства. Отже, дисертант повинен уточнити як саме формулювання наданої ним рекомендації щодо принципу зворотного запиту (reverse solicitation), так і доцільність її практичної реалізації, що надасть можливість належним чином оцінити означений авторський доробок.

6. Підрозділ 1.3.2., в межах якого висвітлюються питання витоків та сутісної природи *Lex cryptographica*, має назву – «*Lex cryptographica* як джерело права». Дисертант стверджує про наявність підстав для розробки доктринальних положень щодо можливості віднесення *lex cryptographica* до джерел права щодо відносин, які виникають на ринку віртуальних активів в Україні та здійснює його порівняння (застосовує аналогію) з *lex mercatoria* (с.128 - 133, с. 136 - 138). При цьому, у положеннях новизни та висновках до Розділу I, автор визнає *lex cryptographica* допоміжним інструментом правового регулювання у сфері віртуальних активів (с. 43, с. 143), й безпосередньо не визначає умови, за яких можливо його визнання новим типом (видом) джерел права, що може змінити усталене розуміння про систему джерел права як таку.

Проте висловлені зауваження репрезентують особисту думку опонента й не можуть суттєво вплинути на загальну позитивну оцінку роботи, яка має характер ґрунтовного, монографічного та надзвичайно корисного дослідження для науки господарського права.

Висновок щодо відповідності дисертації встановленим вимогам.

Тема дисертації є актуальною, сформульовані висновки та рекомендації є аргументованими, відзначається науковою новизною та мають теоретичне та практичне значення. Основні положення дисертації з належним ступенем повноти відображені у наукових статтях, підготовлених та опублікованих дисертантом, кількість і якість яких відповідає вимогам щодо публікацій, зарахованих за темою дисертації.

За результатами аналізу тексту дисертації «Концепція господарсько-правового регулювання ринку віртуальних активів: теорія і практика» можна зробити висновки про відсутність порушень автором вимог академічної доброчесності; робота характеризується наявними посиланнями на джерела інформації у разі використання ідей, тверджень і відомостей; надано достовірну інформацію про результати наукової діяльності; використано належні методики дослідження та джерела інформації. Обсяг основного тексту дисертації відповідає встановленим нормативам до такого виду наукових робіт. Мова роботи характеризується точністю, логічністю та послідовністю викладу, що відповідає науковому стилю. Наукові положення у тексті дисертації за формою викладу доступні, цілісні та взаємопов'язані.

Зміст реферату повною мірою відображає структуру, хід дослідження, основні положення і висновки дисертації. Реферат не містить положень, що не ввійшли до основного змісту дисертації. Рецензована дисертація не містить положень і наукових результатів, які захищені здобувачем у кандидатській дисертації (Кулик Олег Ігорович: Господарсько-правове забезпечення стимулювання виробництва

енергії з використанням альтернативних джерел: Дис. канд. юрид. наук: 12.00.04, Донецький нац. ун-т ім. Василя Стуса. Вінниця. 2019. 231 с.).

Дисертаційне дослідження Кулика Олега Ігоровича на тему «Концепція господарсько-правового регулювання ринку віртуальних активів: теорія і практика» відповідає вимогам, встановленим Порядком підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23.03.2016 р. № 261 (зі змінами і доповненнями), Порядку присудження та позбавлення наукового ступеня доктора наук, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 17 листопада 2021 року № 1197 та паспорту спеціальності 12.00.04 – господарське право, господарсько-процесуальне право.

Дисертаційне дослідження «Концепція господарсько-правового регулювання ринку віртуальних активів: теорія і практика» є самостійною, завершеною науковою працею, в якій автором розв'язані конкретні наукові завдання, що мають істотне значення для доктрини господарського права, а її автор - Кулик Олег Ігорович заслуговує на присудження наукового ступеня доктора наук за спеціальністю 12.00.04 – господарське право, господарсько-процесуальне право.

Офіційний опонент
доцент кафедри господарського права
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
доктор юридичних наук, професор



В. С. Мілаш

Підпис	<i>Мілаш В.С.</i>
Засвідчую	<i>[Signature]</i>
Нач. ВК	<i>[Signature]</i>
• 22 • 08 2025 р.	